

KULTURÁLIS ELVÁRÁS VAGY/ÉS SZEMÉLYISÉG?

ROMAEELLENES ELŐÍTÉLETEK MAGYARORSZÁGON¹

HA EGYETLEN MONDATBAN KELLENE ÖSSZEFOGLALNUNK „A tekintélyelvű személyiség” (*Adorno et al* 1950, 1982) elméletének legfontosabb állítását, akkor az az lenne, hogy a különböző etnikai előítéletekre és az általános etnocentrizmusra való egyéni fogékonyság leginkább a személyiségstruktúra és -dinamika terminusaiban értelmezhető. E tétel módszertani alátámasztottságát szűnni nem akaró kritika övezi (melyet mindenekelőtt *Christie és Jaboda* [1954] írása indított el), miközben a mű számos központi elméleti feltevését a mai napig sem vetették alá kellően megalapozott vizsgálatnak (vö. *Stone et al* 1993; *Todosijević* 1999). A tekintélyelvűség mérésére használt nevezetes F-skála prediktív érvényességét ugyanakkor a legtöbb kutatás alátámasztotta: az F-skála általában erősen korrelál az előítéletekkel, az intoleráns politikai attitűdökkel és a szélsőjobboldali mozgalmakkal való szimpátiával (lásd például *Meloen* 1993).

A *tekintélyelvűség modelljével* szembeni egyik legelső kritika arra hívta fel a figyelmet, hogy a személyiségstruktúrának az előítéletességben játszott szerepe valójában – a mű szerzői által elhanyagolt – kulturális tényezők függvénye. Kifejezetten marginális a személyiség szerepe azokban a kultúrákban, ahol a vizsgált előítéletek széles körben elterjedtek, részét képezik a hagyományoknak és a mindennapi társadalmi kapcsolatoknak.

A fenti kritikából kinőtt elmélet, a *kulturális elvárás (cultural pressure) elmélete*, jelentős mértékben meghatározta az előítélettel foglalkozó kutatásokat az 1960-as és 70-es években (*Duckitt* 1992). Az elméletet eredetileg *Pettigrew* (1958, 1959) fogalmazta meg, de később számos más szerző is magáévá tette (például *Heaven* 1984). Az elmélettel összhangban *Pettigrew* (1959) szignifikánsan magasabb mértékű feketék ellen irányuló előítéletet talált az Egyesült Államok déli államaiban, mint az északiakban, miközben a tekintélyelvűség tekintetében nem különbözött a két régió. Az előítéletességet és a tekintélyelvűséget mérő skálák között következésképpen csak gyenge összefüggés volt kimutatható. Hasonló eredményekre jutott *Heaven* (1976, 1984) Dél-Afrikában. Másrészt viszont *Duckitt* saját dél-af-

¹ A tanulmány a T034554 számú, „Etnikai és politikai attitűdök longitudinális vizsgálata” című OTKA kutatás keretében készült.

rikai eredményei alapján azt állapíthatta meg, hogy „függetlenül a tapasztalt kulturális elvárás fokától, a tekintélyelvűség az előítéletességgel erős korrelációban áll” (1994:123, lásd még 1988, 1993).

A két megközelítés eltérő hipotézisekre vezet az etnocentrizmus fogalmának empirikus háttere tekintetében is. A Berkeley kutatói szerint a tekintélyelvűség egy általános értelemben vett előítéletes beállítódottságban nyilvánul meg. A tekintélyelvű személyiség mereven és feltételek nélkül azonosul a saját csoporttal és előítéletesen viszonyul az idegen csoportok egész sorával szemben. A kulturális elvárás elméletéből ezzel szemben az következik, hogy a különféle külcsoportok közül csak az azokkal kapcsolatos attitűdök kapcsolódnak össze, amely csoportokat egyformán ítéli meg az adott kultúra.

Jelen tanulmányunk a fenti vitához kíván hozzászólni a magyarországi romaellenesség vizsgálatán keresztül.

A fent említett kutatások és a mi eredményeink összevetését két tényező segíti. Az egyik az, hogy a romák sok szempontból hasonló szerepet töltenek be számos közép-európai országban, mint az afro-amerikaiak az Egyesült Államokban. A másik pedig az, hogy adataink két olyan városból származnak, amely városok várhatólag különböznek az előítéletességet felerősítő kulturális nyomás tekintetében. Várakozásaink szerint Salgótarjánban, ahol a roma lakosság nagysága jelentősen nagyobb (mintánkba tízszer annyi, a kérdezők által romaként azonosított válaszadó került Salgótarjánban [15 százalék] mint Sopronban [1,5 százalék]) és amelyik város súlyos gazdasági problémákkal küszködik, jelentősen nagyobb a romaellenesség, mint Sopronban.² Miután adva van a romákkal kapcsolatos hozzáállás tekintetében két eltérő környezet, vizsgálhatóvá válik a helyszínrre jellemző kulturális elvárás hatása az egyéni attitűdökre.

Hipotézisek

A tekintélyelvű személyiség elmélete szerint azok, akik ellenségesen, előítélettel³ viselkednek egy bizonyos csoport irányában, valószínűleg számos más külcsoporttal szemben is előítéletesek lesznek, vagyis lehetséges az egyének *általános etnocentrizmusáról* beszélni.⁴ Az első hipotézist ebből következően fogalmaztuk meg:

1. hipotézis: A különböző külcsoportok iránti negatív attitűdök korrelálnak egymással. A romaellenes előítélet része az etnocentrizmusnak, függetlenül a különböző városokban létező romaellenes előítéletek átlagos szintjétől.

Adornoék az etnocentrizmusban megnyilvánuló egyéni különbségeket egy adott személyiségtípussal magyarázták, nevezetesen a tekintélyelvű személyiséggel. Ebből következik a második hipotézis:

² Ez a várakozás elsősorban az ún. realiztikus csoportkonfliktusokat valamint a frusztráció-agresszió mechanizmusát feltételező elméletekre épül.

³ Előítélet és ellenségesség nem azonos fogalmak, de a jelen szempontból különbségük nem releváns.

⁴ Az etnocentrizmus fogalma egyben a saját csoporttal való merev azonosulást is magában foglalja.

Azonban a jelen adatok nem teszik lehetővé a fogalom ezen részének kielégítő operacionalizálását.

2. *hipotézis*: A tekintélyelvűség-skála mindkét városban szignifikánsan és megközelítőleg egyenlő mértékben korrelál a romaellenes előítéletekkel és az általános etnocentrizmussal.

A kulturális elvárás elmélete szerint viszont az előítéletességet a kultúra határozza meg, és az előítéletek a szocializációs folyamat során adódnak tovább a felnövő generációknak, függetlenül a személyiségvonásoktól. Ebből az állításból az következik, hogy nem létezik általános, minden külsoporra kiterjedő etnocentrizmus, a létező előítéletek csak az adott kultúra (vagy szubkultúra) által kijelölt csoportokat sújtják. Más szóval, a kulturális sztereotípiák jelölik ki azokat a konkrét csoportokat, amelyek ellen megnyilvánul az előítéletesség. Ebből adódik a következő feltevés:

3. *hipotézis*: A különböző csoportok iránt megnyilvánuló negatív attitűdök gyengén vagy egyáltalán nem kapcsolódnak egymáshoz. A romaellenes előítéletek nem vagy csak gyengén korrelálnak más előítéletekkel. A különböző külsoportok irányában megnyilvánuló előítéletesség aggregált szintjei jelentősen eltérnek egymástól, a helyi kulturális elvárásoknak megfelelően.

A kulturális elvárás elmélete az egyéni személyiségstruktúráknak mellékes szerepet tulajdonít. Ebből következik a negyedik feltevés:

4. *hipotézis*: Abban a régióban, ahol a romaellenesség általánosan elterjedt (feltevézésünk szerint Salgótarjánban), a tekintélyelvűség-skála nem kapcsolódik, vagy csak nagyon gyengén kapcsolódik a romaellenes előítéletekhez.

A megfogalmazott hipotézisek közelebbi vizsgálata rávilágít arra, hogy a két tárgyalt elmélet nem teljesen összeegyeztethetetlen egymással. A tekintélyelvűség elmélete elsősorban az egyének etnocentrizmusra való hajlamával foglalkozik, míg a kulturális elvárás elmélete inkább az előítéletek aggregált szintű elterjedtségére vonatkozik. Ezért aztán a kulturális elvárás elmélete a tekintélyelvűség elmélet egyik lehetséges kiegészítéseként is értelmezhető. Előrejelzi az előítéletesség aggregált szintjét, de az egyéni különbségek tekintetében gyengébb magyarázóerővel bír.

Az adatok elemzése előtt egy elmélettörténeti jellegű megjegyzést szeretnénk tenni. Helytelen lenne a fentiek alapján azt a következtetést levonni, hogy „A tekintélyelvű személyiség” szerzői az előítéletesség kizárólagos pszichológiai meghatározottságában hittek volna (vö. *Todosijević* 1999). Amikor például az Egyesült Államok keleti és nyugati felében élő csoportokat hasonlítottak össze, megállapították, hogy az előbbieket előítéletesebbek voltak ugyan, de nem voltak tekintélyelvűbbek, és az Etnocentrizmus és F-skála közötti korreláció „a kapott eredmények közül az egyik leggyengébb volt” (*Adorno et al* 1982:198). Eredményeiket a szerzők az „elterjedt uralkodó nézetekkel” magyarázták (*uo.*).

Módszerek

A minta

Jelen kutatás 400 serdülőkorú (16–17 éves) válaszadó és szülei véletlen mintáján alapul. Minden tizenéves válaszadó egyik szülője is kitöltötte a kérdőívet, így a teljes minta 800 válaszadót tartalmazott. A megkérdezett szülők 22,8 százaléka volt nő, míg a fiatalok között a nemek aránya kiegyenlítettebb volt: 48,5 százalékuk volt lány. A fiatalok életkorának mediánja 16 volt (83,5 százalék 1981-ben született, a többiek 1980-ban). A szülők átlagos életkora 44 év volt, 5 év 6 hónap szórással.

A kutatás 1997. novemberében és decemberében zajlott le, Sopronban és Salgótarjánban. Mindkét városban egyenlő számú interjút folytattunk le. A kérdezőbiztosok által romaként azonosított válaszadók kizárása után 358 szülő és ugyanennyi fiatal maradt a mintában.

Alkalmazott változók

Kutatásunkban három attitűd-skálát alkalmaztunk, a) tekintélyelvűség, a) romaellenesség és az c) etnocentrizmus skálákat. A Tekintélyelvűség és a Romaellenesség esetében az egyes állításokkal való egyetértést négy fokozaton lehetett megjelölni. A statisztikai elemzések során a Likert-skála „egyáltalán nem értek egyet” opciójához 1-et, a „teljesen egyetérték”-hez 4-et, a „nem tudom”-hoz 2,5-öt rendeltünk hozzá. Az Etnocentrizmus esetében ötfokú skálát használtunk, az 1-es érték a „nagyon ellenszenves”, az 5-ös a „nagyon rokonszenves” címkét kapta. Az egyes attitűd-kérdések összekapcsolódását főkomponens elemzéssel vizsgáltuk, és az első főkomponenst használtuk az adott attitűdöt kifejező változóként.

Tekintélyelvűség. A tekintélyelvűséget operacionálisan egy olyan 16 itemet tartalmazó skála (lásd Melléklet) első főkomponenseként definiáljuk, amely az Adorno és munkatársai által megalkotott F-skálára és Altemeyer RWA skálájára épül (Altemeyer 1981, 1988). Bár a tekintélyelvűség skálák pszichológiai státusát illetően megoszlanak a vélemények, korábbi vizsgálataink azt igazolják, hogy ezek a skálák többet fejeznek ki, mint politikai-ideológiai orientációt, és ennyiben alkalmasak a „felszín alatt lévő”, pszichológiai jellemzők megragadására (Tódosijević & Enyedi 2004).

A szülők esetében a 16 item alfa megbízhatósága 0,80, az első főkomponens sajátértéke 4,16, a magyarázott variancia 26 százalék volt. A gyerekeik esetében az alfa 0,66, a sajátérték: 2,83, a magyarázott variancia 17,7 volt.⁵ A felnőtt skála (AUT), és a fiatalok skálája (C-AUT) közötti korreláció $r = 0,39$ ($p < 0,01$).

Romaellenes előítélet. A Romaellenesség skála (lásd 1. táblázat) kilenc itemből áll, ugyanolyan formában összeállítva, mint az AUT (Tekintélyelvűség) skála. A

⁵ A nem túl magas megbízhatósági indikátorok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy ezek nem a (főkomponens-elemzéssel készült) skálákra, hanem csupán a skálák alapjául szolgáló eredeti itemekre vonatkoznak.

Romaellenesség (AG) itemek alfa megbízhatósága a diákok mintájára nézve 0,77, a szülők mintájánál (PAG) pedig 0,79.

A szülők mintájában az első főkomponens a teljes variancia 37,9 százalékát magyarázta meg (sajátérték 3,41), míg a fiatalok mintájában 36,0 százalékot (sajátérték 3,24). Az itemek súlya az első főkomponensen a fiatalok mintájában 0,42-től 0,76-ig, a szülők mintájánál 0,50-től 0,72-ig terjed.

A romaellenes előítéletek mérésére további mérőműszereket is használtunk, így a romákkal való rokonszenvre rákérdező ún. szimpátia hőmérőt valamint azt a kérdést, hogy a megkérdezett szavazna-e roma képviselőjelöltre. A mintánkban lévő válaszadók átlagos romaellenességét a városra jellemző „kulturális minta” indikátoraként kezeltük.

Etnocentrizmus. Az általános etnocentrizmust 14 item segítségével mértük (lásd 4. táblázat). Ennek a skálának a megbízhatóságát, egydimenzióosságát az elemzés részben tárgyaljuk, mivel hipotéziseink egy része éppen erre a kérdésre irányul.⁶

Az etnocentrizmus skálát alkotó egyes kérdések ara vonatkoztak, hogy bizonyos etnikai, kulturális és politikai csoportok milyen mértékben szimpatikusak vagy ellenszenvesek a megkérdezettek számára. Így az etnocentrizmus fogalmának igen széles definíciójával dolgoztunk, hiszen a lehetséges csoportok közé nem csak etnikai külcsoportokat vettünk bele. Ezáltal az 1. hipotézist meglehetősen szigorú vizsgálatnak vethetjük alá.

Háttér-változók. A társadalmi-gazdasági státus szerepének kontrollálása céljából a következő két változót használtuk:

Jövedelem: A család havi nettó jövedelmét firtató kérdésre a szülők által adott válaszokat tartalmazó változó.

Iskolázottság: Összetett változó, amelyet úgy hoztunk létre, hogy összeadtuk a két szülő iskolázottságára vonatkozó adatokat. Az eredeti kérdések hét kategóriával rendelkeztek, ahol az 1-es értékkel jelölt kategória a befejezetlen általános iskolát, a 7-es az egyetemi végzettséget jelölte. Így az összetett változó két szélső értéke 2, illetve 14 volt. Az előzetes elemzések szerint ennek az összetett változónak nagyobb volt az előrejelző ereje, mint a csak az egyik szülő iskolázottsági szintjét alapul vevő változónak.

Eredmények

Előzetes elemzés: nagyobb romaellenesség irányába ható kulturális elvárás jelei Salgótarjában

Ahhoz, hogy a kulturális elvárás elméletét megfelelően vizsgálhassuk, mindekelőtt meg kell győződnünk arról, hogy a két város valóban eltér egymástól az aggregált előítéletesség szempontjából.

⁶ A hiányzó értékeket az Etnocentrizmus skála esetén átlag-értékekkel helyettesítettük be, mivel e nélkül az eljárás nélkül meglehetősen sok esetet veszítettünk volna el.

1. táblázat: A Romaellenesség skála alapjául szolgáló itemek átlagai

	Sopron		Salgótarján	
	szülők	gyermekek	szülők	gyermekek
A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak*	3,17 ^a	3,29	3,46	3,36
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre	1,40 ^a	1,72 ^a	1,84	2,04
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek	3,01	3,08	3,13	3,17
Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak*	1,66 ^a	2,31 ^a	2,40	2,70
Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	1,58 ^a	2,18 ^a	2,19	2,76
Mindenkinek joga van ahhoz, hogy olyan iskolába járjon, ahol nincsenek cigányok	1,46 ^a	1,93 ^a	1,99	2,29
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	2,30 ^b	2,48	2,54	2,61
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát*	2,22 ^a	2,30 ^a	2,60	2,63
A cigányok között ugyanannyi a becsületes ember, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között*	2,15 ^b	2,14	2,39	2,26

* Ellentétesen kódolva.

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$; a szülő-gyermek különbségek szignifikanciája adott városon belül.

2. táblázat: Különböző romaellenes attitűdök átlagos szintje Sopronban és Salgótarjánban

	Átlag - Sopron	Átlag - Salgótarján	Eltérés szignifikanciája
Szavazna-e cigány jelöltre ^a	0,80	0,54	$p < 0,000$
Romaellenesség skála (fiatalok)	-0,21	0,23	$p < 0,000$
Romaellenesség skála (szülők)	-0,30	0,34	$p < 0,000$
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat? ^c (fiatalok)	2,28	2,16	n.sz.
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat? ^c (szülők)	2,65	2,22	$p < 0,000$
Etnocentrizmus skála (fiatalok) ^d	-0,10	0,11	n.sz.
Etnocentrizmus skála (szülők) ^d	0,00	-0,02	n.sz.

^a Csak a szülőknek tették fel ezt a kérdést; válaszlehetőségek: 0 – nem, 1 – igen.

^b Válaszlehetőségek: 1 – nincs eltérés, 2 – kicsi, 3 – nagy.

^c Válaszlehetőségek: 1-től – (nagyon ellenszenves) 5-ig – (nagyon rokonszenves).

^d Az etnocentrizmust fordított értékkel kódoltuk (magasabb pont alacsonyabb etnocentrizmust jelent).

A kapott eredmények (1. és 2. táblázat) szerint a soproni és a salgótarjáni válaszadók a várt módon különböznek egymástól. A soproni válaszadók hajlandóbbak lennének roma jelöltre szavazni (ezt a kérdést csak a szülőknek tettük fel), alacsonyabb átlagos eredményt értek el a Romaellenesség skála egyes itemein és a skála egészén (szülők és fiatalok egyaránt), és a romákat kevésbé találják ellenszenvesnek (szülők).

Az ellenszenvet legközvetlenebbül mérő szimpátia hőmérőn a következők voltak a megoszlások. A salgótarjáni szülők 60,4 százaléka és a soproni szülők 38,4 százaléka tartotta ellenszenvesnek a romákat (vagyis az 1. vagy 2. válaszlehetőséget jelölte be), míg 10,8 illetve 16,4 százaléka találta őket rokonszenvesnek (4-es és 5-ös opció). A fiatalok esetében a salgótarjániak 62,6 és a soproniak 54,7 százaléka fejezte ki ellenszenvét a romák iránt, és csak 10,0 és 9,9 százalék érzett irántuk rokonszenvet. Míg Sopronban a fiatalok és a szülők egyaránt a semleges válaszlehetőséget választották a leggyakrabban, Salgótarjánban a leggyakrabban választott lehetőség a legnegatívabb (nagyon ellenszenves) kategória volt.

A kapott eredmények alapján valószínűsíthetjük: Salgótarját nagyobb mértékben jellemzi a romaellenes előítéletek elfogadtatására irányuló normatív elvárás. Az eltérő atmoszférának természetesen sok forrása lehet (gazdasági különbségek, hagyományok, csoportkonfliktusok stb.), de ez a mi szempontunkból most másodlagos jelentőségű. Megállapíthatjuk viszont, hogy a két város közötti különbségeket nem lehet az általános etnocentrizmus eltérő szintjének számlájára írni, mivel ebben a tekintetben nem találtunk különbséget.

Az etnocentrizmus és a romaellenesség összefüggései

Az 1. és a 3. hipotézisek arra vonatkoztak, hogy egydimenzós jelenség-e az etnocentrizmus, és hogy a romaellenes előítéletek is részét képezik-e ennek az általánosabb jelenségnek. Ennek megállapításában mindenekelőtt a különféle külcsoportok felé irányuló negatív attitűdöket mérő 14 itemes skála főkomponens analízise és a skála (melyet jelen dolgozatban Etnocentrizmus skálának neveztünk el) megbízhatósági együtthatójának vizsgálata segíthet.

A főkomponens analízis keretében alkalmazott Scree teszt (*Cattell 1966*) mind a fiatalok, mind a szüleik mintájában⁷ egyetlen szignifikáns főkomponenst azonosított. A szülők esetében az első főkomponens a skála teljes varianciájának 30 százalékat (sajátérték 4,20) magyarázta. Az összes item viszonylag magas súllyal rendelkezik, 0,20-tól (skinheadek és szélsőbaloldaliak esetében) 0,76-ig (feketéik) terjedően. A „kulturális” külcsoportokra (pl. skinheadek, kábítószerfogyasztók, homoszexuálisok) és a politikai külcsoportokra (szélsőbal és -jobboldaliak) vonatkozó itemek általában a legalacsonyabb faktorsúllyal rendelkeznek. Ez arra enged következtetni, hogy az ezen külcsoportok felé megnyilvánuló negatív attitűdöket irányító logika valamelyest különbözik attól, ami az etnikai csoportok esetében nyilvánul meg (vö. *Fábián 1999*). A romák felé irányuló attitűdők viszont meglehetősen magas faktorsúllyal (0,65) rendelkeznek.

A skála megbízhatósági elemzése azt mutatta ki, hogy a szülők mintájában a megbízhatóság alfa együtthatója 0,81. Az egyes itemek és a teljes skála közötti korrelációs együtthatók szintén viszonylag magasak, 0,18-tól (skinheadek) 0,64-

⁷ A Guttman-Keiser kritérium szerint több faktort lehetne kiemelni. Ebben az esetben az általános etnocentrizmus etnikai, kulturális és politikai külcsoportok felé irányuló attitűd-nyalábokra bomlik.

ig (románok) terjednek, így lényegében megismétlik a főkomponens analízisének alapján nyert eredményeket. A romákra vonatkozó kérdés erősen korrelál a skála egészével (0,55), ami újra csak azt sugallja, hogy a romaellenes attitűdök a szülők mintájában az általános etnocentrizmus integráns részét képezik.

A fiatalok válaszaira épülő főkomponens analízis hasonló eredményeket hozott. Az első főkomponens a teljes skála varianciájának a 28,1 százalékát magyarázza meg (sajátérték 3,94). Szinte mindegyik itemnek magas a súlya, 0,20-tól (skinheadek) 0,74-ig (zsidók) terjedően, míg a „roma item” faktorsúlya 0,56. Ebben a mintában csak két külcsoport jelenik meg alacsony faktorsúllyal: a skinheadek és a szélsőjobbodaliak. Úgy tűnik, hogy a fiataloknál ezekkel a csoportokkal szemben egy speciális, az általános „etnocentrizmustól” valamelyest független attitűd alakult ki.

A fiatalok között az etnocentrizmus skála megbízhatósági együtthatója 0,80. Az egyes itemek és a teljes skála közötti korrelációs együtthatók 0,19-től (skinheadek) 0,62-ig (zsidók) terjednek, míg a romák esetében ez az együttható 0,43.

Összefoglalva a fenti eredményeket, megállapíthatjuk, hogy a fiatalok és szülők mintáján külön elvégzett elemzések empirikusan alátámasztották, hogy az etnocentrizmus, mint a különféle külcsoportok irányában tanúsított generalizált negatív attitűd, létezik. A romákkal kapcsolatos negatív attitűdök ennek az általános orientációnak a részét képezik. Ebből adódóan az 1. számú hipotézis lényegét a kutatási eredmények alátámasztják, míg a 3. hipotézis nagyobb részét cáfolják.

Az 1. hipotézis azonban azt is állította, hogy a romaellenesség és az etnocentrizmus szoros kapcsolata független a helyi kulturális elvárásoktól. Ennek az állításnak a vizsgálatához kettéválasztottuk a mintát soproni és salgótarjáni almintákra. A faktoranalízist nem végeztük el külön a két mintán, mert túl alacsony lett volna a válaszadók száma az egyes elemzésekhez. Viszont módunkban állt megvizsgálni, hogy a szimpátia-hőmérő és a Romaellenesség skála különbözőképpen viszonyul-e az általános etnocentrizmus⁸ a két minta esetében.

A 3. táblázat együtthatói azt mutatják, hogy a romaellenes attitűdök mindkét városban szignifikánsan kapcsolódnak az általános etnocentrizmus⁸hoz, és ez igaz mind a fiatalok, mind a szülők esetében. Azonban a fiatalok és szülők megfelelő együtthatói négy esetből háromszor magasabbak Sopronban, mint Salgótarjában. A legalacsonyabb korrelációt a Romaellenesség skála és az Etnocentrizmus skála között a salgótarjáni fiatalok között találtuk ($r = 0,20$, $p < 0,01$), vagyis annál a részmintánál, ahol a legmagasabb a romaellenes előítéletesség szintje.⁹ Ez az eredmény azt sugallja, hogy egy erősen romaellenes helyi kultúra esetén a romaellenesség kevésbé szorosan kötődik a más csoportok felé irányuló előítéletekhez.

8 Az ehhez és a további elemzésekhez az Etnocentrizmus skálát a romákra vonatkozó item kihagyásával alkottuk újjá.

9 Ennek a csoportnak a különösen magas romaellenességét mutatta a szimpátia-hőmérő és a Romaellenesség skála alapjául szolgáló itemek majd mindegyike. A főkomponens elemzés segítségével képzett roma-ellenesség skálák összevetése a fiatalok és a felnőttek összehasonlítására nem alkalmas, mivel a két almintán való külön-külön főkomponens analízissel készültek.

3. táblázat: Korrelációs együtthatók a romaellenes attitűdök és az etnocentrizmus között

		Etnocentrizmus	
		Salgótarján	Sopron
Szülők	Szimpátia hőmérő	0,51 ^a	0,61 ^a
	Romaellenesség skála	0,46 ^a	0,42 ^a
Fiatalok	Szimpátia hőmérő	0,39 ^a	0,53 ^a
	Romaellenesség skála	0,20 ^b	0,42 ^a

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$.

Vagyis az eredmények többsége szerint Salgótarjánban, abban a helyi kultúrában, ahol a romaellenes előítéletek nagyobb hangsúlyt kapnak, a romaellenes attitűdök valamivel függetlenebbek az általános etnocentrizmustól. A kulturális elvárásoknak tehát van némi, bár nem meghatározó, szerepe.

A 3. hipotézis azt jelezte előre, hogy az egyes előítéletek aggregált szintjei általában eltérnek egymástól, egy adott (szub)kultúra normáinak függvényében. A kulturális elvárás modelljének ez a feltételezése összhangba hozható a rivális modellel, mely a személyiség szerepét emeli ki. A tekintélyelvű és etnocentrikus egyének is rangsorolhatják saját kultúrájuk elvárásainak megfelelően a külcsoportokat, erőteljesebb ellenszenvet mutatva ugyanakkor mindannyiuk iránt. Mindenesetre, minél markánsabb és minél szisztematikusabb különbségekre találunk az egyes külcsoportokkal kapcsolatban, annál inkább bizonyított a kulturális minta szerepe. (v.ö. *Katz & Braly* 1933, 1935).

A 4. táblázat az Etnocentrizmus skála alapjául szolgáló attitűdök átlagos szintjét mutatja fiatalok és szülők között, Sopronban és Salgótarjánban.

4. táblázat: Különböző külcsoportok iránti attitűdök átlagértéke Sopronban és Salgótarjánban

	Sopron		Salgótarján	
	Szülők	Fiatalok	Szülők	Fiatalok
Mennyire találja rokonszenvesnek a lengyeleket?	3,94 ^a	3,23	3,88 ^a	3,30
Mennyire találja rokonszenvesnek a kínaiakat?	3,01 ^b	3,24	3,04 ^b	3,28
Mennyire találja rokonszenvesnek a cigányokat?	2,65 ^a	2,28	2,22	2,16
Mennyire találja rokonszenvesnek a kábítószerezéseket?	1,25 ^a	1,53	1,29 ^a	1,55
Mennyire találja rokonszenvesnek a feketéket?	3,28 ^a	3,67	3,02 ^a	3,43
Mennyire találja rokonszenvesnek a románokat?	2,91	2,80	2,80	2,69
Mennyire találja rokonszenvesnek a skinheadeket?	1,29 ^a	1,89	1,34 ^a	1,89
Mennyire találja rokonszenvesnek a szlovákokat?	2,96	2,87	3,18	3,07
Mennyire találja rokonszenvesnek a homoszexuálisokat?	1,72 ^b	2,00	1,66	1,80
Mennyire találja rokonszenvesnek a hajléktalanokat?	3,19	2,99	3,09	2,98
Mennyire találja rokonszenvesnek az osztrákokat?	3,33 ^b	3,14	3,83 ^a	3,63
Mennyire találja rokonszenvesnek a szélsőbaloldaliakat?	1,82 ^a	2,25	2,02 ^a	2,73
Mennyire találja rokonszenvesnek a szélsőjobbaldaliakat?	1,95 ^a	2,58	1,88 ^a	2,69
Mennyire találja rokonszenvesnek a zsidókat?	3,30 ^b	3,01	3,26	3,22

^{*} Válaszlehetőségek 1-től (nagyon ellenszenves) 5-ig (nagyon rokonszenves) terjednek.

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$; a szülő-gyerek különbségek szignifikanciája adott városon belül.

A táblázat számos érdekességet tartalmaz, így mindenekelőtt a fiatalok arra való hajlamát, hogy pozitívabb (vagyis kevésbé negatív) véleménnyel rendelkezzenek a legtöbb kulturális és politikai csoportról (pl. skinheadek), de szüleiknél negatívabban vélekedjenek a legtöbb etnikai csoportról (kivéve a feketéket és a kínaiakat). Ez a probléma kívül esik a jelen tanulmány keretein, de az ez irányban folytatott kutatás sokat ígérőnek tűnik.

A kulturális minta szerepe szempontjából fontosabb, hogy az előítéletességnek lényegében hasonló struktúrája van mind a négy almintában. A hagyományosan a magyarok barátainak tartott lengyelek foglalják el a legkedveltebb csoport szerepét, de alapvetően pozitívan értékelik a válaszadók a zsidókat, osztrákokat, kínaiakat és a feketéket is. A legkevésbé kedvelt csoportok közé tartoznak a kábítószerszármazékok, a homoszexuálisok, a skinheadek, a politikailag szélsőséges csoportok, és az etnikai csoportok közül a romák.

Bár a korábbi eredmények az általános etnocentrizmus fogalmának empirikus alátámasztásának irányába mutattak, a jelenlegi eredmények azt illusztrálják, hogy a kulturális normák függvényében a különböző kulcscsoportok eltérő értékelés kapnak.

A romaellenes attitűdök rendkívüli elterjedtsége újfent azt mutatja, hogy a romákkal szembeni ellenszenv része az általános normarendszernek, miközben – ahogy ezt korábban bemutattuk – ez a norma erősebben érvényesül Salgótarjánban, mint Sopronban.

A romaellenes előítéletek meghatározó tényezői: tekintélyelvűség és kulturális elvárás

Korreláció-elemzés

Jelen kutatás másik központi kérdése, ahogy ezt a 2. és a 4. hipotézisben megfogalmaztuk, a következő: kapcsolódik-e a tekintélyelvűség a romaellenes attitűdökhöz és az általános etnocentrizmushoz, függetlenül a helyi kulturális normáktól, ahogy ez a tekintélyelvűség elméletéből következik, avagy a romaellenes attitűdök pusztán a kulturális normák folyamánai, ahogy ez a kulturális elvárás elméletéből következik. Első lépésként a tekintélyelvűség és a romaellenesség skála, valamint az etnocentrizmus közötti lineáris korrelációkat számoltuk ki.

Az 5. táblázatban látható eredmények meglehetősen vegyes képet mutatnak. A romaellenesség és a tekintélyelvűség összefüggése vonatkozásában és a fiatalok esetében az együttható Salgótarjánban nem szignifikáns ($r = 0,14$), Sopronban viszont az ($r = 0,29$, $p < 0,01$), a kulturális elvárás modelljével összhangban. A felnőttek között azonban Salgótarjánban, vagyis abban a városban erősebb az összefüggés, ahol feltételezhetően nagyobb a normatív elvárás ezen attitűdök elfogadása iránt ($r = 0,50$, $p < 0,01$), mint Sopronban ($r = 0,30$, $p < 0,01$).

5. táblázat Korrelációs együtthatók a Tekintélyelvűség, illetve a Romaellenesség és Etnocentrizmus skálák között Sopronban és Salgótarjánban

	Tekintélyelvűség			
	Sopron		Salgótarján	
	Szülők	Fiatalok	Szülők	Fiatalok
Romaellenesség skála	0,30 ^a	0,29 ^a	0,50 ^a	0,14
Etnocentrizmus skála ^a	-0,23 ^a	-0,21 ^b	-0,38 ^a	-0,17 ^b

^a $p < 0,01$; ^b $p < 0,05$.

Az etnocentrizmus mind a négy almintában összefügg a tekintélyelvűséggel, de a legmagasabb együtthatókat újfent a salgótarjáni szülők esetében kaptuk (-0,38).

A fiatalok körében tapasztalt összefüggések a kulturális elvárás hipotézisét támasztják alá, hiszen az előítéletek lazán kapcsolódnak a tekintélyelvűséghez, és a tekintélyelvűség hatása ott nagyobb, ahol kisebb a kulturális nyomás, vagyis Sopronban.

A szülők esetében azonban azt tapasztaljuk, hogy a salgótarjániak előítéletessége jobban kapcsolódik a romaellenességhez, pedig ennek éppen ellenkezőjét vártuk. Talán a tekintélyelvűekre jellemző hiper-konvencionálizmus járul hozzá az erőteljesebb kulturális nyomás esetén a tekintélyelvűség és előítéletesség szorosabbá váló kapcsolatához. Nem tudhatjuk, hogy a fiatalok között ugyanez a mechanizmus miért nem érvényesül, de megkockáztatjuk azt a feltételezést, hogy a kor előrehaladtával megnövekszik a tekintélyelvűség szindrómán belül a konvencionálizmus jelentősége.

Oksági modellek

A fiatalok esetén a kulturális elvárásokat jelentős részben a szülők közvetítik. Vagyis a szülői romaellenességet a fiatalok szemszögéből a helyi kultúra mikro-szintű indikátorának is tekinthetjük. Igaz, hogy így a kulturális elvárás modellje veszít specifikusságából és közelebb kerül a társadalmi tanulás-elméletekhez, de valószínűleg célravezetőbb a szigorú elméleti határoknak kevesebb figyelmet szentelni, és az adatokat különféle nézőpontokból megvizsgálni, kihasználva annak a lehetőségét, hogy a fiatalok attitűdjeit a szülők előítéletességének bevonásával magyarázhatjuk.

A két városnak különálló oksági modellt állítottunk fel, amelyben a fiatalok romaellenessége a függő változó. A független változók, az oksági láncban elfoglalt hipotetikus hely sorrendjében a következők: társadalmi-gazdasági státus-indikátorai (családi jövedelem és a szülők iskolai végzettsége), a szülők romaellenessége (PAG) és a fiatalok tekintélyelvűsége (C-AUT). A demográfiai változókat azért vettük bele a modellbe, hogy a két populáció eltérő gazdasági helyzetének befolyásoló hatását is figyelembe vehessük.

A regressziós analízis legfőbb eredményeit a 6. táblázat mutatja, a felállított modelleket pedig az 1. és 2. ábra szemlélteti. Az egyes változók az ábrákban tölük

jobbra eső változók függő változóiként szerepelnek a modellben. Az azonos státusúnak kezelt változók esetében korrelációs együtthatókat számoltunk ki.

Ahogy látható, ez az egyszerű modell a fiatalok romaellenes előítéleteinek egy-egyedét-egyötödét magyarázza a két városban.

6. táblázat: A fiatalok romaellenességének és etnocentrizmusának oksági modellje Sopronban és Salgótarjánban*

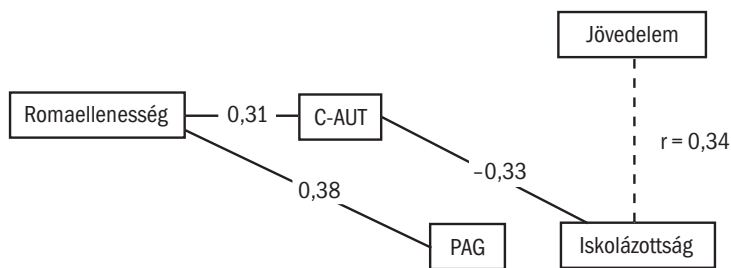
	Salgótarján	Sopron
	Romaellenesség	Romaellenesség
Adjusztált R ²	0,18 (F próba p < 0,001)	0,23 (F próba p < 0,001)
Standardizált regressziós együtthatók (Béta)		
Tekintélyelvűség, fiatalok (C-AUT)	0,06	0,31 ^a
Szülők romaellenessége (PAG)	0,42 ^a	0,38 ^a
Jövedelem	0,12	0,14 ^b
Iskolázottság	-0,12	0,09

* A hiányzó értékeket páronként töröltük. A táblázat csak a függő változókkal való közvetlen kapcsolatokat tartalmazza.

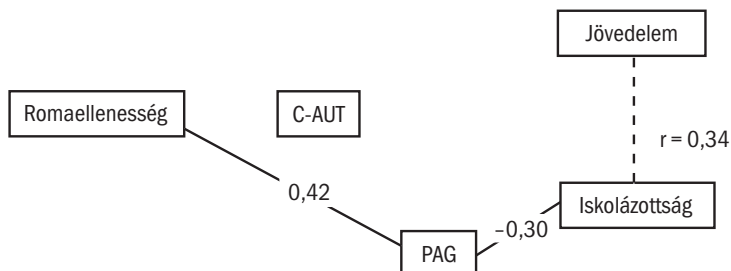
^a p < 0,001; ^b p < 0,05.

Sopronban a szülők előítéletessége (béta = 0,38, p < 0,001) csak valamelyest erősebb meghatározó tényező, mint a tekintélyelvűség (béta = 0,31, p < 0,001). Salgótarjánban viszont a tekintélyelvűség hatása a statisztikai szignifikancia szintje alá csökken az egyéb változók kontrollálása után, míg a szülői előítéletesség hatása a soproninál is jelentősebb (béta = 0,42, p < 0,001).

1. ábra A romaellenesség és az etnocentrizmus oksági modellje, soproni adatok

2. ábra A romaellenesség és az etnocentrizmus oksági modellje, salgótarjáni adatok

Az elemzés legfontosabb eredménye az, hogy a tekintélyelvűség szerepe minimálisra zsugorodik a salgótarjáni romaellenesség esetében, összhangban a kulturális elvárás elmélete alapján megfogalmazott hipotézisekkel. Sopronban viszont, ahol feltehetően kisebb a romaellenesség felé ható nyomás, a tekintélyelvűség jelentős előrejelzője maradt a fiatalok előítéletességének. Vagyis a 2. hipotézis által jósolt szoros és kontextustól független kapcsolat tekintélyelvűség és romaellenesség között cáfolatot nyert.

Kifejtés és következtetés

Elemzésünk a tekintélyelvű személyiség elmélete (*Adorno et al* 1950, 1982) és a kulturális elvárás hipotézise (*Pettigrew* 1958, 1959) közötti vita áttekintésével indult. Az utóbbi lényegében az Adorno és munkatársai nevével fémjelzett elmélet feltételezett „pszichologizmusára” való reakcióként fogalmazódott meg, és a társadalmi, illetve kulturális tényezők szerepének fontosságára mutatott rá. A bevezetőben említettük, hogy a két modell nem feltétlenül alternatívája egymásnak. A kulturális elvárás modelljét a tekintélyelvűség elméletének olyan kiegészítőjeként lehet értelmezni, amely rámutat olyan háttértényezőkre, amelyek befolyásolják a személyiség és az előítéletesség közötti kapcsolat alakulását.

Négy hipotézist fogalmaztunk meg ezen két elmélet alapján. Ezek a tekintélyelvűség szerepét írtatták a romaellenesség kialakításában, illetve a romaellenes előítéletek és az általános etnocentrizmus közötti kapcsolatra kérdeztek rá.

A tekintélyelvűség elmélete alapján azt vetítettük előre, hogy a különféle specifikus előítéletek hajlamosak korrelálni, és így egy általános etnocentrikus irányultsággá állnak össze, amelynek a romaellenesség szerves részét képezi, függetlenül az előítéletesség (szub)kulturális szintjétől. Azt is megjósoltuk, hogy a tekintélyelvűség magyarázni fogja a romaellenesség és az etnocentrizmus szórásának jelentős részét, a helyi feltételektől függetlenül.

Részben ellentétes hipotéziseket fogalmaztunk meg a kulturális elvárás elmélete alapján. Eszerint az egyes előítéleteknek nem kell korrelálniuk egymással, hacsak a kulturális elvárások nem éppen ezt kívánják meg. Másképpen fogalmazva, az etnocentrizmus fogalma empirikusan nem megalapozott (vö. *Heaven et al* 1985). A romaellenes előítéleteknek sem kell korrelálniuk másfajta előítéletekkel. Az eltérő kulcsoportok felé irányuló előítéletesség aggregált szintjei között pedig jelentős különbségeket vártunk. Végül pedig eszerint a modell szerint a tekintélyelvűség kevéssé vagy nem áll kapcsolatban a romaellenességgel abban a régióban, ahol ez a fajta előítélet jobban elterjedt, vagyis Salgótarjában.

A hipotézisek vizsgálatához szükséges előfeltétel az volt, hogy a két vizsgált városban eltérjen a lakosai által megtapasztalt kulturális elvárás szintjét illetően. Ez a feltétel oly módon teljesült, hogy a két város szignifikáns eltérést mutatott a romaellenesség átlagos szintjeit tekintve (Salgótarján romaellenesebb mint Sopron), de nem volt eltérés az általános etnocentrizmust illetően. A szülők közötti különbségek általában nagyobbak voltak, mint a fiatalok körében tapasztaltak.

Az Etnocentrizmus skála, amely 14, különböző etnikai és kulturális külcsoporttal kapcsolatos szimpátia hőmérőt tartalmazott, a faktoranalízisek során egy szignifikáns fő komponenst emelt ki a fiatalok és a szülők mintájában egyaránt. A romákkal kapcsolatos item ennél a változónál magas faktorsúllyal szerepelt. A skála megbízhatóságának vizsgálata megerősítette ezeket az eredményeket. Mindkét minta esetében az Etnocentrizmus skálák belsőleg homogén mérőeszközöknek bizonyultak. A romaellenesség item és a teljes skála közötti korreláció magas volt. Így azt a következtetést vontuk le, hogy az etnocentrizmus fogalma empirikusan alátámasztást nyert, és hogy a romaellenes előítéletek alapvetően nem különböznek az egyéb előítéletektől. Ez megerősítette a tekintélyelvűség elmélete alapján megfogalmazott előrejelzéseinket.

Amikor a két város lakói által képzett mintát külön kezeltük, kevésbé koherens eredményeket kaptunk. A romaellenesség és az etnocentrizmus kapcsolatát jelző együttthatók általában magasabbak voltak Sopronban, különösen a fiataloknál, ahogy ezt a kulturális norma elmélete szerint vártuk, de a soproni szülők esetében a romaellenesség skála és az etnocentrizmus közötti korreláció a vártnál alacsonyabb volt. Vagyis a kulturális elvárás hatását a konkrét előítélet és az általános etnocentrizmus közötti kapcsolatra nézve tetten lehetett érni, de az eredmények nem teljesen konzisztensek.

A kulturális norma elmélete viszont jól megjósolta a különböző külcsoportok felé irányuló attitűdök aggregált szintjének eltéréseit. Azonos szintű tekintélyelvűség esetén is a válaszadók a különféle etnikai és kulturális csoportok felé megnyilvánuló pozitív és negatív attitűdök széles skáláját mutatták be.

A kulturális elvárásnak a tekintélyelvűség és a romaellenesség közötti kapcsolatra gyakorolt hatása sem mutat egyértelmű képet. A fiatalok mintájára támaszkodó eredmények a kulturális elvárás modelljét támasztották alá. A korreláció magasabb volt Sopronban, jelezve, hogy Salgótarjánban a széles körben elterjedt romaellenes előítéletek lecsökkentették a személyiség szerepét.

Azonban úgy tűnik, hogy a szülők ismét nem voltak összhangban a kulturális elvárás elméletének logikájával. A salgótarjáni előítéletes szülők tekintélyelvűbbnek tűnnek, mint a soproni előítéletes szülők, *ellentétben* a kulturális elvárás elméletéből következő hipotézissel.

A fiatalok romaellenességét magyarázó oksági modellek pedig azt mutatták, hogy, a kulturális elvárás elméletével összhangban, a tekintélyelvűség szerepe jóval gyengébb volt Salgótarjánban.

Hogyan foglaljuk össze ezeket a meglehetősen vegyes képet mutató eredményeket, és hogyan értékeljük a két előítélet-elméletet? Kezdjük a kulturális elvárás elméletével. Akik ennek az elméletnek az alapján támadják az etnocentrizmus fogalmát, kétségtelenül tévednek. Ugyanakkor az elmélet legtöbb előrejelzése alátámasztást nyert a fiatalok mintájának vizsgálatakor, bár a szülőknél kapott eredmények ellentmondásosak voltak.

A tekintélyelvűség elméletének abszolutizálásából következő várakozás, amely azt jósolta, hogy a kulturális környezet marginális jelentőségű, ugyancsak egy-

értelműen kudarcot vallott. A tekintélyelvűség szindrómájához tartozó különböző elemek közötti kapcsolat nem állandó, hanem a környezet változásával összhangban maga is változik.

Úgy tűnik, hogy a legcélszerűbb elfogadni Duckitt nézetét (1992), aki szerint az előítéletesség legtöbb elmélete valójában egymással összeegyeztethető, a közöttük levő legfőbb különbségek az előítéletesség különböző aspektusaira fektetett viszonylagos hangsúlyban vannak. Véleménye szerint a legjobb stratégia a különböző megközelítések integrálásának, ötvözésének megkísérlése. A tekintélyelvű személyiség elmélete az előítéletes attitűdök elfogadására való egyéni fogékonyságról szól, a normatív elvárás hipotézise pedig azokra a tágabb szocio-kulturális feltételekre mutat rá, amelyek közbülső-közvetítő elemként vannak jelen a személyiség és az előítéletesség közötti kapcsolatban.

Eredményeink azt mutatják, hogy az előítéletes kultúra előítéletes egyéneket hoz létre, de az egyének nem passzív alanyai a kultúrának. A tekintélyelvű emberek készek gyűlölni azokat a csoportokat, amelyeket „mindannyian gyűlölünk”, sőt e tekintetben különösen lelkes követőknek bizonyulnak, de valószínű, hogy ezen túl más, saját célpontokat is találnak.

A szülők és gyerekeik előítéletessége között talált összetett és gyakran zavarba ejtő kapcsolódások jelzik a további kutatás szükségességét ebben az irányban, különösen a családon belüli szocializációs folyamat és a tágabb szocio-kulturális kontextus hatásának összefonódását illetően.

TODOSIJEVIĆ BOJAN & ENYEDI ZSOLT

IRODALOM

- ADORNO, T. W., FRENKEL, BRUNSWIK E., LEVINSON, D. J. & SANFORD, R. N. (1950) *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Row.
- ALTEMEYER, B. (1981) *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg, University of Manitoba Press.
- ALTEMEYER, B. (1988) *Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism*. San Francisco, CA, Jossey-Bass Publishers.
- CATTELL, R. B. (1966) The Scree Test for the Number of Factors. *Multivariate Behavioral Research*, No. 1. pp. 245–276.
- CHRISTIE, R. & JAHODA, M. (eds) (1954) *Studies in the Scope and Methods of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe IL, Free Press.
- DUCKITT, J. (1988) Normative Conformity and Racial Prejudice in South Africa. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, No. 4. pp. 415–437.
- DUCKITT, J. (1992) Psychology and Prejudice: A Historical Analysis and Integrative Framework. *American Psychologist*, No. 10. pp. 1182–1193.
- DUCKITT, J. (1993) Right-Wing Authoritarianism among White South African Students: Its Measurement and Correlates. *Journal of Social Psychology*, No. 4. pp. 553–563.
- DUCKITT, J. (1994) Conformity to Social Pressure and Racial Prejudice among White South Africans. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, No. 2. pp. 123–143.
- FÁBIÁN, Z. (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.
- HEAVEN, P. C. L. (1984) Afrikaaner Patriotism Today: The Role of Attitudes and Personality. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, No. 1. pp. 133–139.
- HEAVEN, P. C. L. (1976) Personality Factors and Anti-Semitism among a Group of Afrikaans-Speaking Students. *Humanitas*, No. 4. pp. 483–484.
- HEAVEN, P. C. L., RAJAB, D. & RAY, J. J. (1985) Patriotism, Racism, and the Disutility of the Ethnocentrism Concept. *Journal of Social Psychology*, No. 2. pp. 181–185.

- KATZ, D. & BRALY, K. W. (1933) Racial Stereotypes of 100 College Students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, No. 30. pp. 280–190.
- KATZ, D. & BRALY, K. W. (1935) Racial Prejudice and Racial Stereotypes. *Journal of Social Psychology* No. 30. pp. 175–193.
- MELOEN, J. D. (1993) The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of Authoritarianism Research. In: STONE (et al) *i. m.*
- PETTIGREW, T. F. (1958) Personality and Socio-Cultural Factors in Intergroup Attitudes: A Cross-National Comparison. *Journal of Conflict Resolution*, No. 2. pp. 29–42.
- PETTIGREW, T. F. (1959) Regional Differences in Anti-Negro Prejudices. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, No. 1. pp. 28–36.
- STONE, W. F., LEDERER, G. & CHRISTIE, R. (eds) (1993) *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*. New York, Springer Verlag.
- TODOSIJEVIĆ, B. & ENYEDI, Zs. (1998) *Anti-Jewish Prejudice: A Socio-Psychological Causal Model*. Paper presented at the 14th World Congress of Sociology, Montreal, July 1998.
- TODOSIJEVIĆ, B. (1999) Az autoriter személyiség: az előítéletesség pszichoanalízise. In: Kovács A. (ed) *Modern antiszemitizmus*. Budapest, Új Mandátum. pp. 242–273.
- TODOSIJEVIĆ, B. & ENYEDI, Zs. (2004) The Meaning of Authoritarianism: The Role of Aggressiveness, Alienation, and Anxiety. *Central European Political Science Review*, No. 15, pp. 35–51.

Tekintélyelvűség itemek

Egészséges, normális és tisztességes ember még csak nem is gondolhat arra, hogy valaha is megbántson egy közeli barátot vagy rokont.

A becsületünkön ért sérelmeket mindig meg kell torolnunk.

Aligha van hitványabb ember annál, aki nem érez múlhatatlan szeretetet, hálát és tiszteletet szülei iránt.

A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztélet.

A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.

A fiatalokat arra kell buzdítani, hogy vizsgálják felül a korábbi nemzedékek szokásait és hagyományait.*

Az erkölcstelen viszonyok annak is köszönhetőek, hogy a szülők és a tanárok elfelejtették, hogy a fizikai büntetés még mindig a legjobb módja a nevelésnek.

Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.

Az erőszak gyakran jobb megoldás, mint a hosszas egyezkedés.

A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.

A legtöbb társadalmi problémánk megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcstelen és ferdehajlamú alakoktól.

Az emberek két csoportra oszthatóak: erősekre és gyengékre.

Az ember mindig mondja ki amit gondol, még ha meg is sért másokat.

Manapság, amikor annyiféle ember nyüzsög és keveredik mindenhol, az embernek különösen vigyáznia kell, nehogy fertőzést vagy betegséget kapjon.

A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.

A bíróság helyesen jár el, ha nem bünteti a kábítószer-fogyasztókat, a büntetés úgyszemint használ.

* A „pozitív” itemeket fordított értékkel kódoltuk.